

Мазяр Олег

*доктор психологічних наук, доцент,
професор (б.в.з.) кафедри соціальної та практичної психології
Житомирського державного університету імені Івана Франка
<https://orcid.org/0000-0003-2718-9053>*

ТИПОЛОГІЧНА ДИНАМІКА ОСОБИСТОСТІ: КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Анотація. Представлена для ознайомлення концепція являє собою подвійну модель особистості, що описує структуру та динаміку психічного функціонування різних типів. На структурному рівні особистість визначено як базову стабільну конфігурацію імпульсивної енергії та соціальних фільтрів. На функціональному рівні це представлено здатністю суб'єкта продукувати імпульсивну енергію (природну активність) та структурувати її у межах актуальних соціальних фільтрів. Зіставлення цих двох параметрів саморегуляції дозволяє виокремити чотири основних типи особистості. Зокрема, конгруентний тип має приблизно однакові за силою імпульси та фільтри, конформний тип демонструє помітне переважання фільтрів над імпульсами, у психотичного типу відбувається переважання імпульсів над фільтрами, в ізольованого типу фіксується пропорційна слабкість імпульсів і фільтрів. Типи особистості оцінюються як психічні аттрактори, до яких суб'єкт тяжіє у процесі життєдіяльності. Психодинаміка типів особистості є наслідком віддалення або наближення індивіда до психічного аттрактора. Особистісна динаміка стає виразною у випадку або деформації типів, коли відбуваються суттєві зміни у силі прояву одного з параметрів саморегуляції (імпульсів або фільтрів), або у випадку компенсації особистісного типу, коли одночасно змінюються обидва параметри (і імпульси, і фільтри). Процеси типологічної деформації та компенсації обумовлюють різний рівень невротизації індивіда. У випадку типологічної деформації невротизація є помірною. Це об'єктивується у втраті глибини аттрактора, але суб'єкт перебуває у його межах, хоча демонструє дещо нетипову для себе поведінку. У випадку компенсації особистісного типу невротизація стає сильною. Тоді з високим ступенем імовірності можна прогнозувати ризик зміни аттрактора, що позначається на типологічному переході особистості.

Ключові слова: особистість, тип особистості, деформація особистісного типу, компенсація особистісного типу, невротизація.

Maziar Oleh

*Doctor of Psychology, Docent,
Professor of Department of the Social and Practical Psychology
Zhytomyr Ivan Franko State University
<https://orcid.org/0000-0003-2718-9053>*

TYPOLOGICAL DYNAMICS OF PERSONALITY: A CONCEPTUAL RESOLUTION OF THE PROBLEM

Abstract. The concept presented for consideration constitutes a dual model of personality that describes the structure and dynamics of psychological functioning across different types. At the structural level, personality is defined as a basic stable configuration of impulsive energy and social filters. At the functional level, it is represented by the subject's capacity to generate impulsive energy (natural activity) and to structure it within the bounds of operative social filters. The juxtaposition of these two self-regulation parameters allows for the identification of four principal personality types. Specifically, the *congruent type* is characterized by impulses and filters of approximately equal strength; the *conformist type* demonstrates a marked predominance of filters over impulses; in the *psychotic type*, impulses predominate over filters; and in the *isolated type*, a proportional weakness of both impulses and filters is observed. Personality types are conceptualized as psychological attractors toward which the subject gravitates in the course of their life activity. The psychodynamics of personality types are a consequence of the individual's movement away from or toward a psychological attractor. Personality dynamics become pronounced either in the

case of *type deformation* – when substantial changes occur in the strength of expression of one self-regulation parameter (impulses or filters) – or in the case of *personality type compensation*, when both parameters (impulses and filters) undergo simultaneous modification. The processes of typological deformation and compensation determine differing levels of neurotization in the individual. In the case of typological deformation, neurotization is moderate: this is objectified in the reduction of attractor depth, yet the subject remains within its bounds, albeit exhibiting behavior somewhat atypical of their type. In the case of personality type compensation, neurotization becomes severe, and the risk of attractor change may be predicted with a high degree of probability – a shift that manifests as a typological transition of the personality.

Keywords: personality, personality type, personality type deformation, personality type compensation, neurotization.

Постановка проблеми та аналіз досліджень. Питання типології є класичним у психології особистості. Через відповідну класифікацію типів інтегруються ключові положення тієї чи іншої концепції. Розроблені типологічні системи достатньо повно та цілісно відбивають диспозиційні відмінності [6]. Разом із тим, вони зрідка виходять за межі описового підходу [1]. У зв'язку з цим поведінкова варіативність виокремлених типів значною мірою проходить повз увагу дослідників, дарма що вказівки на слабкість кореляції продіагностованих рис і реальної поведінки робилися ще у 1960-х роках [9; 10].

Психологія особистості здебільшого зосереджена на фіксації особистісних структур, але значно менше уваги приділяє поясненню того, чому особистість відхиляється від магістральної лінії поведінки власного типу та як це відбувається в умовах диспозиційного функціонування. Тобто виникає питання про чинники виявлення особистісних рис і принципи їхньої взаємодії. Звісно, типологічну динаміку можна пояснювати потужним ситуаційним фактором [11], впливом життєвих криз [12] тощо. Проте це не позбавляє необхідності показу механізму особистісної динаміки, зокрема широкої типологічної варіативності та можливості здійснення типологічних переходів.

Певним чином проблема особистісної психодинаміки вирішується континуальним підходом у процесі встановлення диспозиційних рис. Такий підхід застосовано у низці концепцій: факторна модель Р. Кеттелла [7], модель Великої П'ятірки [8] тощо. Він дозволяє фіксувати градуальні відмінності між досліджуваними поза типологічною диференціацією. Однак питання про те, чому відбувається зміщення кількісних показників у межах того чи іншого фактору, як здійснюється регуляція рис у реальній поведінці залишається без чіткої відповіді. Проблема значно ускладнюється тим, що процес регуляції особистісної системи має достатньо багато різнорівневих параметрів, які майже неможливо фіксувати окремо й поготив у взаємодії.

У своєму концептуальному підході ми виходимо з важливості розробки структурної основи особистісного типу (за чіткими параметрами), показу його варіативного функціонування та механізмів регуляції. Якщо класичні типології виходять з опису поведінкових патернів, ми пропонуємо демонструвати їхню варіативність в залежності від функціонального режиму, який, своєю чергою, визначається змістовними змінами основних параметрів саморегуляції. Тобто особистісний тип слід розглядати лише як потенціал поведінки, натомість режим функціонування особистості визначає актуальний стан психічних параметрів, що в окремих випадках може порушуватися до рівня деформацій і компенсаторних процесів, які, зрештою, можуть призвести до здійснення типологічного переходу.

Виклад основного матеріалу. Найбільш загальні теоретичні аспекти запропонованої нижче особистісної типології представлені нами раніше [2] та знайшли емпіричне підтвердження у стандартизації розробленої Шкали особистісної динаміки (ШОД), яка продемонструвала задовільні показники валідності та надійності [3; 4; 5]. Зауважимо, що розроблений діагностичний інструментарій дозволяє виявити не тільки типологічний профіль особистості, але певною мірою зробити прогноз щодо ймовірності переходу індивіда до іншого особистісного типу, тобто виявляє його потенційну динаміку.

Концептуальна своєрідність підходу полягає у визначенні базових параметрів особистісного функціонування та їхньої динаміки. Це не заперечує теорії рис, не скасовує положення про існування усталених поведінкових патернів особистості, але передує їм, що, власне, дозволяє спостерігати динаміку встановленого типу, варіативність його прояву, механізм інверсії.

Представлена концепція є *дворівневою моделлю особистості*.

На першому рівні відбувається визначення базового типу особистості на підставі оцінки двох фундаментальних параметрів саморегуля-

ції – біологічного (Б) та соціального (С). Відповідно, імпульсивна енергія (Б) відбиває природне джерело поведінкової активності, а соціальні фільтри (С) – систему нормативної регуляції індивіда. Виокремлення цих параметрів не становить теоретичної новизни. Їхня єдність та антагонізм представлені ще у павлівській концепції першої і другої сигнальної системи, а згодом у дещо зміненій редакції фігурувала в інших концептуальних системах. Ці класичні параметри створюють потенційну психічну напругу, на фундаменті якої формується особистість, система рис, що відбивають зміст усталеного реагування на зіткнення імпульсів із зовнішніми обмеженнями.

Протиставлення біологічного та соціального параметрів саморегуляції обумовлює структурну інваріантність особистості, тобто її базовий тип. В результаті їхнього зіставлення отримуємо чотири типи особистості, які можна описати через рівні вияву параметрів саморегуляції: конгруентний (С+Б+), конформний (С+Б-), психотичний (С-Б+), ізольований (С-Б-). Якщо стисло схарактеризувати: 1) конгруентний тип особистості перебуває у контакті зі своїми імпульсами й ефективно їх структурує в актуальних соціальних умовах; 2) конформний тип на поведінковому рівні гальмує власні імпульси та здебільшого керується соціальними нормами та правилами; 3) психотичний тип спрямований реалізовувати імпульсивну енергію у природному вияві, по можливості не редагуючи її соціальними приписами; 4) ізольований тип має слабкі природні імпульси до активності та водночас є соціально дистанційованим. Зауважимо на дотриманні принципу ціннісної нейтральності типології, оскільки виокремлені типи є описовими (дескриптивними) конструктами й оцінюються поза етичною (моральний/аморальний) і соціальною (корисний/шкідливий) значущістю. Це важливо враховувати у контексті відсутності «ідеального типу» особистості з точки зору соціальної адаптації та психічного здоров'я, що, наприклад, представлено у типології Л. Колберга, Е. Фромма. За певних ситуаційних умов релевантним може виявитись будь-який особистісний тип.

На другому рівні відбувається встановлення *тип-специфічної психодинаміки* у відповідь на ймовірні порушення усталеного балансу імпульсивної енергії та соціальних фільтрів. Функціональна стабільність та збалансованість цих параметрів саморегуляції відповідає базовій типологічній автентичності особистості. Власне, тип особистості стає атрактором – точкою психіч-

ного стану, до якого тяжіє особистісна система. Якщо класичний опис типу відбиває інваріантний стан особистісної структури, то типологічна варіативність уможливується внаслідок деформованого або компенсаторного режиму функціонування особистості (її атрактора). Зауважимо, що деформований режим функціонування не позначається на зміні особистісного типу, відбувається тільки його викривлення, причому часто ситуаційного, тимчасового характеру. Натомість компенсаторний режим функціонування призводить до ризику типологічного переходу, заміщення одного типу іншим, що відповідає адаптаційним задачам суб'єкта. Деформований тип особистості виникає внаслідок зміни лише одного з параметрів саморегуляції – імпульсивної енергії або соціальних фільтрів. Суб'єкт лишається у межах психічного атрактора. У випадку зміни одразу обох параметрів – односпрямованих або різноспрямованих – відбувається системна перебудова функціонування, компенсація: суб'єкт здійснює перехід або стає близьким до переходу в інший тип особистості (зміна атрактора).

Отже, такий підхід дозволяє 1) виокремлювати базову структурну специфіку особистісних типів; 2) враховувати типологічну варіативність на рівні деформації та компенсації; 3) вказувати механізм типологічної динаміки у зв'язку зі змінами параметрів саморегуляції. На підставі цього створена універсальна матриця типологічної динаміки (табл. 1).

Таким чином, кожен із чотирьох типів особистості може бути представлений у дев'яти різних функціональних варіантах, один з яких – автентичний (атрактор), чотири – відповідають деформованому типу, ще чотири – компенсованому типу. Автентичність відбиває відповідний баланс параметрів саморегуляції певного особистісного типу. Наприклад, для психотичного типу особистості – це домінування імпульсивної енергії на дію соціальних фільтрів ($B > C$). Суб'єкт функціонально тяжітиме до цього психічного атрактору, але, разом із тим, це не означає, що він стає фатальним для нього. Автентичний психотичний тип функціонуватиме саме у такому режимі, де імпульсивна енергія переважатиме соціальні фільтри за силою у процесі саморегуляції. Чотири варіанти деформації цього типу матимуть такий вигляд:

1) збільшення щільності соціальних фільтрів на тлі попереднього рівня імпульсивної енергії ($C \uparrow B =$) призводить до зростання поведінкового контролю та внутрішньої напруги індивіда;

Універсальна матриця типологічних змін

Параметри оцінки	Функціональні режими особистісного типу		
	Автентичний	Деформований	Компенсований
Типологічний статус	повністю збережено	частково порушено	ризик переходу
Відношення С-Б	збалансоване	частковий дисбаланс	повний дисбаланс
Соціальні фільтри (С)	структурно відповідні	зростання (↑) спадання (↓) попередній рівень (=)	гіпо- або гіперрегульованість
Імпульсивна енергія (Б)	структурно відповідні	зростання (↑) спадання (↓) попередній рівень (=)	структурно невідповідна експансивність
Характер регуляції	інтегрованість	асиметрія одного показника регуляції (адаптаційна напруга)	асиметрія обох показників регуляції (заміщення)

2) послаблення імпульсивної енергії на тлі попереднього рівня соціальної фільтрів ($C=B\downarrow$) призводитиме до ослаблення ненормативної активності, деяку втрату поведінкової домінантності, з'яви інертності;

3) зростання імпульсивної енергії на тлі попереднього рівня соціальної фільтрів ($C=B\uparrow$) об'єктивується у збільшенні дезінтеграції, емоційної нестійкості індивіда;

4) дерегуляція соціальних фільтрів на тлі попереднього рівня імпульсивної енергії ($C\downarrow B=$) позначатиметься на послабленні поведінкової контрольованості, зростанні експресивності та соціальної інтегрованості.

Зауважимо, що йдеться не про появу певних диспозиційних рис, а лише про умови для поведінкової динаміки у межах психотичного типу особистості, які зазвичай реалізуються. Це той самий тип особистості, але з дещо іншою ієрархією рис або факторів. Зокрема, відповідно до моделі Великої П'ятірки, у ситуації $C\uparrow B=$ відкритість до нового досвіду стає більш контрольованою, а тому її показники трохи слабшають; дещо зростатимуть сумлінність, невротизм, на формальному рівні зростатиме привітність; натомість знижуватиметься екстраверсія індивіда. Запропонований концептуальний підхід пояснює, чому фенотип змінює системну конфігурацію свого прояву, тобто демонструє механізм відхилення індивіда від автентичного функціонування. При цьому стійкість цих відхилень може бути різною, що частково пов'язано з самим індивідом (його природною активністю, яка залежить від низки фізіологічних факторів), а частково не залежить від нього (соціальні трансформації цінностей та норм). В одних випадках деформація типу може бути скороминучою, особливо якщо суб'єкт тимчасово потрапляє у специфічне соціальне середовище або перебуває під впливом нетривіаль-

них фізіологічних чинників поведінки, але може й фіксуватися залежно від впливу котрогось із параметрів саморегуляції. У будь-якому випадку слід враховувати, що особистісний тип у ситуації деформації не змінюється, однак втрачається глибина психічного атрактора, дещо ослаблюється тяжіння до нього. Це визначатиме актуальні цінності та мотивацію суб'єкта, його відповідність певному стилю поведінки у конфліктних ситуаціях, соціальну залученість індивіда, трансляцію та відстоювання своїх інтересів тощо.

У зв'язку з цим важливо завважити, що режим функціонування у кожного типу в ситуації деформації буде специфічним. Типи особистості мають змістовно відмінні рівні параметрів саморегуляції, тож зростання щільності соціальних фільтрів чи обсягів імпульсивної енергії в одних і тих самих конфігураціях виявлятимуться по-різному. Наприклад, зростання імпульсивної енергії на тлі збереженого рівня соціальних фільтрів ($C=B\uparrow$) для конгруентного типу, скоріше за все, призведе до деяких труднощів структурування природної активності та інтересів, для психотичного – до загострення конфліктів і більш виразного порушення встановлених суспільних норм, тоді як для конформного типу це позначиться на випадковому прориві імпульсу, що, втім, може залишитися непоміченим для довколишніх. Разом із тим, в усіх трьох випадках – це рух до психотизації індивіда, дарма що різного масштабу, тобто можливість функціонування поза межами соціальних фільтрів. В одних випадках це стає незначним поведінковим епізодом, в інших – матиме клінічні наслідки або обмеження волі.

Принципово інша картина вимальовується, коли внаслідок зовнішніх і внутрішніх процесів змінюються обидва параметри саморегуляції. Тоді відбуваються системні зміни психічного функціонування. Виникає прецедент для зміни

особистісного типу, вихід з одного психічного атратора в альтернативний. На прикладі психотичного типу це виглядатиме приблизно таким чином:

1) одночасне зростання імпульсивної енергії та щільності соціальних фільтрів ($C\uparrow B\uparrow$) призводить до перенапруження особистісної системи, що може позначитися на емоційних зривах; у випадку встановлення тотального контролю суб'єкт може наближатися до конгруентного типу функціонування, якщо зможе трансформувати природну активність у соціально прийнятний формат;

2) зростання щільності соціальних фільтрів на тлі зниження імпульсивної енергії ($C\uparrow B\downarrow$) призводить до значно більшої залежності індивіда від приписів, слухняності, що позначається на поступовому формуванні конформного типу реагування;

3) одночасне зниження імпульсивної енергії та щільності соціальних фільтрів ($C\downarrow B\downarrow$) призводить до апатичності, дистанційованості, відходу від домінування, що, зрештою, може призвести до формування ізольованого типу особистості;

4) дерегуляція соціальних фільтрів і паралельне зростання імпульсивної енергії ($C\downarrow B\uparrow$) призводить до посилення психотичності суб'єкта, його укріплення, переходу у клінічну форму, більш виразну соціальну дезадаптацію.

Закономірно виникає питання про механізм зміни психічного атратора. Таким механізмом виступає ступінь невротизації суб'єкта. Деформація особистісного типу стається внаслідок помірного дисбалансу між параметрами саморегуляції, коли існує певне коливання довкола атратора. Ядро типу зберігається, а система функціонування особистості зазнає лише локальних змін. Тобто функціональні зміни є цілком оберненими. Натомість компенсація особистісного типу настає у випадку системного дисбалансу, коли змінюються одразу два параметри саморегуляції. Відбувається втрата психічного атратора (ядра особистісного типу), а сама система з високою ймовірністю перебудовується, функціональні зміни ризикують стати необерненими. При цьому компенсацію слід розглядати не як більш потужну деформацію. Так, вона кількісно сильніша, ніж

при деформації, але наслідки компенсації відбиваються не тільки у кількісних показниках, а й в якісній (типологічній) зміні особистості.

Таким чином, можемо узагальнити. Кожен із чотирьох типів особистості має свою точку рівноваги (атратор), до якого суб'єкт тяжіє у психічному функціонуванні. З цього слідує, що одна й та сама конфігурація параметрів саморегуляції (імпульсивна енергія та соціальні фільтри) матиме відмінний зміст для різних типів. Психодинаміка являтиме процес віддалення та наближення щодо атратора. Дисбаланс у конфігурації параметрів саморегуляції призводить до невротизації суб'єкта: зсув одного параметра позначається на деформації особистісного типу, однобічний чи різнобічний зсув обох параметрів призводить до компенсації та ймовірної зміни психічного атратора. Особистість функціонує як система чотирьох атраторів (конгруентного, конформного, психотичного та ізольованого), кожен з яких становить суб'єктну норму, екологічну нішу особистості. Суб'єкт може від них певною мірою відхилитися (деформація особистісного типу) або взагалі змінювати (компенсація особистісного типу).

Висновки. Представлена концепція особистості являє собою подвійну модель. На структурному рівні вона являє собою стабільну конфігурацію сили імпульсивної енергії та соціальних фільтрів, що має чотири типи об'єктивації: конгруентний (приблизно однакові за силою імпульси та фільтри), конформний (переважання фільтрів над імпульсами), психотичний (переважання імпульсів над фільтрами) та ізольований (пропорційна слабкість імпульсів і фільтрів). Типи особистості становлять психічні атратори, до яких суб'єкт тяжіє. Особистісна динаміка полягає або у деформації типів, коли відбуваються зміни у силі вияву одного з параметрів саморегуляції, або в їхній компенсації, коли змінам підлягають одразу обидва параметри. Процеси типологічної деформації та компенсації обумовлюють рівень невротизації індивіда: у першому випадку втрачається тільки глибина психічного атратора, у другому – ймовірно, відбувається його зміна, що позначається на типологічному переході особистості.

Список використаних джерел

1. Гребінник С.М. Проблеми та перспективи індивідуально-типологічних досліджень в психології. *Psychological Journal*. 2019. Vol. 5(11). P. 149–162. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.11.10>.
2. Мазяр О.В. Особистісний дисонанс: системний аналіз : монографія. Житомир : Видавець О.О. Євенок, 2020. 332 с.
3. Мазяр О.В., Кириченко В.В. Шкала особистісної динаміки: перевірка надійності паралельних форм. *Габітус*. 2023. № 46. С. 176–180.

4. Троценко А.Л. Валідизація шкали особистісної динаміки. *Журнал соціальної та практичної психології*. 2024. № 3. С 56–62. DOI: 10.32782/psy-2024-3-9.
5. Троценко А.Л. Шкала особистісної динаміки. *Журнал соціальної та практичної психології*. 2025. № 5. С. 61–72. DOI: 10.32782/psy-2025-5-9.
6. Allport G. W., Odbert H. S. Trait-names: A psycho-lexical study. *Psychological Monographs*. 1936. Vol. 47(1). P. 1–171. DOI:10.1037/h0093360.
7. Cattell H. E. P., Mead A. D. The Sixteen Personality Factor Questionnaire (16PF). In G. J. Boyle, G. Matthews, D. H. Saklofske (Eds.). *The SAGE handbook of personality theory and assessment*. Vol. 2. Personality measurement and testing. Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications, Inc. 2008. P. 135–159. DOI:10.4135/9781849200479.n7.
8. McCrae R.R., Costa P.T., Jr. The five-factor theory of personality. In O.P. John, R.W. Robins, L.A. Pervin (Eds.). *Handbook of personality: Theory and research*. New York : The Guilford Press, 2008. P. 159–181.
9. Mishel W. *Personality and Assessment* (1st Ed.). New York : Lawrence Erlbaum Associates, 1996.
10. Peterson D.R. *The clinical study of social behavior*. New York : Appleton Century Crofts. 1968. DOI: [https://doi.org/10.1016/0005-7916\(73\)90098-0](https://doi.org/10.1016/0005-7916(73)90098-0).
11. Ross L., Nisbett R. E. *The Person and the Situation: Perspectives of Social Psychology* (2nd ed). London : Pinter & Martin Ltd, 2011.
12. Zaika V., Morgun V. Типологія життєвих криз та ініціальних тенденцій трансформації людини на основі багатовимірної теорії особистості. *Психологія і особистість*. 2016. № 2(2). С. 29–44. DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2016.2.163149>.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 26.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026